

## СУЧАСНІ ПРАВОСЛАВНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРАВО ЛЮДИНИ НА ШЛЮБ ТА СІМ'Ю У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ

*О Цебенко С., 2014*

Охарактеризовано основні міжнародні стандарти права людини на шлюб та сім'ю, викладено сучасні положення православної церкви щодо означеного питання та здійснено порівняльний аналіз православної інтерпретації права людини на шлюб і сім'ю з міжнародними актами (стандартами).

**Ключові слова:** міжнародні стандарти, права людини, шлюб, сім'я, православна позиція.

S. Tsebenko

## MODERN IDEA OF THE HUMAN'S RIGHT ON MARRIAGE AND FAMILY ACCORDING TO INTERNATIONAL STANDARDS

In the article there are characterized the main international standards of the human's right on marriage and family. There is presented the modern Orthodox Church position according to this question. Also there is presented a comparison analysis of the Orthodox Church interpretation of the human's right on marriage and family with international acts (standards).

**Key words:** international standards; human rights; marriage; family; orthodox position.

S. Tsebenko

## СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОСЛАВНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПРАВЕ ЧЕЛОВЕКА НА БРАК И СЕМЬЮ В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

Охарактеризованы основные международные стандарты права человека на брак и семью; изложены современные представления православной церкви по этому вопросу и осуществлен сравнительный анализ православной интерпретации права человека на брак и семью с международными актами (стандартами).

**Ключевые слова:** международные стандарты, права человека, брак, сім'я, православная позиция.

**Постановка проблеми.** Сьогодні проблематиці прав людини все частіше приділяють увагу й основні світові релігії, зокрема православ'я, оскільки основою діалогу між державою й релігійними організаціями є все, що стосується особи.

Право кожної людини на шлюб та сім'ю в Україні закріплено у Конституції України 1996 р., Цивільному кодексі України 2003 р. та Сімейному кодексі України 2002 р. та є одним із особистих немайнових прав. Елементами права кожного на сім'ю є право на створення сім'ї, право на проживання в цій сім'ї (наприклад, право дитини бути забраною з пологового будинку чи іншого закладу охорони здоров'я), право на застосування заходів для збереження сім'ї (наприклад, заборона вимагати розірвання шлюбу, відмова від дачі показань чи пояснень щодо себе чи членів сім'ї, припинення дій, які порушують сімейні права), а також право на вибір форми організації свого сімейного життя, домінуючою з цих форм є шлюб. Проте у суспільстві існує також інша форма організації сім'ї – фактичний шлюб (конкубінат), тобто це є триваюче відкрите спільне

проживання двох осіб, які офіційно не зареєстрували свої відносини в державних органах, водночас у них немає жодних перешкод для цього [19, с. 22, 24–27].

**Мета дослідження** – викласти основні положення православної церкви щодо права людини на шлюб та сім'ю й їх порівняння з міжнародними актами (стандартами) з цього питання. Досягнення зазначеної мети вимагає виконати такі завдання: а) охарактеризувати основні міжнародні стандарти права людини на шлюб та сім'ю; б) подати сучасну інтерпретацію православної церкви щодо означеного питання та в) порівняти цю інтерпретацію з міжнародними стандартами.

**Стан дослідження.** Проблематика права людини на шлюб та сім'ю розглядається в “Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви” 2000 р. (далі – Концепція) [17], “Основах вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини” 2008 р. (далі – Основи вчення) [18]. Позиція Константинопольської Православної Церкви (далі – Вселенський Патріархат) висвітлена у працях Вселенського Патріарха Варфоломея [6]. Серед спеціальних джерел православної церкви можемо, зокрема, назвати Окружне послання Священного Синоду Американської Православної Церкви про шлюб від 29 січня 2003 р. [16] та Звернення Болгарської Православної Церкви проти легалізації “громадянських шлюбів” від 25 червня 2008 р. [3]. В Україні ці питання висвітлюються у Декларації Ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового 2002/2003 р. “Церква і світ на початку третього тисячоліття” [24] та Зверненні Християнських Церков України до держави та українського народу від 1 червня 2004 р. [10].

У вітчизняному суспільствознавстві є багато науковців, котрі зверталися до проблематики права людини на шлюб та сім'ю (зокрема, Г. Будівська [5], А. Лісек [14], З. Ромовська [19]).

У літературі ще не проводилось порівняльного дослідження позиції православної церкви стосовно проблематики права людини на шлюб і сім'ю та сучасних міжнародних стандартів з цього питання.

**Виклад основних положень.** У документах православної церкви зазначається, що найважливішими міжнародними актами, на які необхідно спиратись, інтерпретуючи зміст прав людини, є Загальна декларація прав людини 1948 р. (далі – ЗДПЛ) та Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ).

На міжнародному рівні право на шлюб та сім'ю закріплене, зокрема, в ЗДПЛ [9], ЄКПЛ [12], Міжнародному пакті про соціальні, економічні і культурні права 1966 р. [15], Конвенції ООН про права дитини [11]. Аналізуючи ці документи необхідно звернути увагу на такі моменти: 1) кожна людина має право засновувати сім'ю без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності чи релігії; 2) чоловіки і жінки мають рівні права щодо укладення шлюбу чи його розірвання; 3) згода кожного, хто одружується, повинна бути вільною і повною; 4) сім'я є природним і основним осередком суспільства, тому їй повинні надаватись найвища охорона і захист з боку суспільства і держави [9, ст. 16]; 5) матерям повинна надаватись особлива охорона та оплачувана відпустка до і після пологів; 6) діти і підлітки потребують особливих заходів охорони та захисту; 7) дитина повинна зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя і любові; 8) система усиновлення повинна виходити з того, що в першочерговому порядку враховуються інтереси дитини; 9) здійснення права на створення сім'ї та укладення шлюбу регулюється національними законами [12, ст. 12; 13, ст. 10; 14, преамбула].

В Україні важливими, законодавчо закріпленими положеннями, є такі: 1) шлюб укладається між чоловіком і жінкою та ґрунтується на їхній вільній згоді; 2) у сімейних відносинах та у шлюбі чоловік і жінка мають рівні права; 3) обов'язковість державної реєстрації шлюбу, а тому релігійний обряд шлюбу не породжує прав та обов'язків подружжя; 4) наявність перешкод для укладення шлюбу (шлюбний вік, родичі прямої лінії споріднення, рідні або двоюрідні брати і сестри,

зобов'язання наречених повідомити один одного про стан свого здоров'я та інші); 5) відповідно до законодавства є випадки, коли шлюб є недійсним, коли визнається або може бути визнаний недійсним за рішенням суду; 6) у законодавстві є дві підстави припинення шлюбу – смерть одного з подружжя (визнання його померлим) та розірвання шлюбу; 7) чоловік має право на батьківство, а жінка має право на материнство, тому відмова дружини (чоловіка) мати дитину або нездатність її (його) до народження (зачаття) може бути причиною розірвання шлюбу; 8) особи однієї статі не можуть усиновити одну і ту саму дитину [20]. Можна також додати, що celibat (канонічна заборона шлюбу) не є перешкодою для укладення цивільного (державного) шлюбу [19, с. 74].

Одним з природних прав людини та частиною сімейного життя, яке гарантується ст. 8. ЄКПЛ, є право на батьківство, тобто право особи стати батьком (матір'ю) дитини та володіти правами й обов'язками щодо неї. Православна церква вважає, що в буквальному розумінні ні батько, ні мати не мають права на дитину, оскільки вона не є предметом власності когось з них, а є даром Божим подружжю. Відповідно церква засуджує усиовлення особами нетрадиційної орієнтації та реалізацію “репродуктивних прав” одиницями чоловіками чи жінками [14].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) дотримується позиції, що не має бути жодної дискримінації за ознакою народження, незалежно від того, чи дитина народилася в шлюбі чи ні, але бажано, щоб дитина була інтегрованою в сім'ю з моменту народження. У будь-якому випадку, держава повинна діяти продумано, врегульовуючи і встановлюючи певний режим сімейних стосунків. З позиції ЄСПЛ, держава повинна вдаватися до усіх заходів, щоб зберегти дитину в сім'ї, і розлучення її з батьками можливе лише за виняткових обставин [5].

Православна релігія вважає сім'ю домашньою церквою, а це означає, що сім'я – це благословенний Богом союз чоловіка і жінки, який створює природні умови для нормального виховання дітей та припиняється лише зі смертю. Основним призначенням сім'ї, за задумом Божим, є дітонародження і розмноження людського роду. Сім'я, з позиції церкви, є основою міцної держави, здорової нації і суспільства, оскільки вона відіграє виняткову роль у вихованні людини, адже через неї передаються звичаї, традиції, моральні та релігійні цінності [24, 10].

З позицій православної церкви шлюб – це не просто юридична угода для задоволення тимчасових потреб, а є таїнством любові, вічним єднанням чоловіка та жінки одне з одним у Христі. У Старому Завіті зазначено, що Бог створив людину чоловіком і жінкою за образом Своїм (Бут.1: 27), і, починаючи з цього моменту, “залишить чоловік батька свого і матір свою, і пристане до дружини своєї, і стануть вони одним тілом” (Бут.2: 24), що є віддзеркаленням образу і подоби самого Бога [16]. Законодавство більшості країн та міжнародні акти, зокрема ст.12 ЄКПЛ, гарантуючи право на вступ до шлюбу, передбачають традиційний шлюб між особами різної статі [7, с. 707].

Християнська мораль та моральні засади українського суспільства були враховані під час розроблення Сімейного кодексу України, тому й не було дозволено укладення “нетрадиційного шлюбу” між особами однієї статі [19, с. 68].

Шлюб, укладений відповідно до законів держави, також визнається церквою, проте вона наполягає, щоб християнське подружжя отримало благословення через таїнство шлюбу [24]. Православна церква також має вимоги до укладення церковного шлюбу і серед таких умов є відсутність кровного споріднення між подружжям та спільність віри подружжя, відповідно церква не освячує шлюб між православним та нехристиянином, хоча визнає його законним через повагу до громадянського шлюбу. Православна церква допускає укладення шлюбу між православними і католиками чи протестантами, за умови виховання дітей в православній вірі. Не може бути освяченим церквою шлюб із транссексуалом (особою, яка хірургічно змінила стать) [17]. Вихідним положенням, з якого виходив ЄСПЛ, розглядаючи справи щодо порушення ст. 8 Конвенції, було право на укладення шлюбу між чоловіком і жінкою, враховуючи різну стать подружжя. Проте у зв'язку з розвитком самого інституту шлюбу та з прогресом медицини і науки у цій сфері суд змінив свою позицію щодо того, що стать має визначатись суто біологічними критеріями, допускаючи створення сім'ї особами, які, наскільки це можливо, наблизилися до статі, до якої

мають почуття належності, зокрема й хірургічним втручанням, за умови, що це дозволено національним законодавством [7, с. 709].

Православні церкви виступають за надання законної сили т. зв. церковному шлюбу, що дає змогу не реєструвати такі шлюби у державних органах. Зокрема в Грузії держава визнає шлюб, зареєстрований церквою [13, с. 221–226]. У Греції православна церква не відокремлена від держави і довгий час в країні визнавалися тільки церковні шлюби, лише з 1982 р. був визнаний законним і цивільний шлюб. Крім того, у Греції тайна хрещення прирівнюється до цивільного акту реєстрації народження [25]. Водночас в Україні релігійний обряд шлюбу не має правового значення і вінчання у церкві, згідно з законодавством, не породжує прав та обов'язків подружжя [19, с. 70].

Ідеальною сім'єю, з позиції церкви, є чоловік і жінка, які побажали стати одним тілом і духом в Христі, завжди допомагають один одному і в горі, і в радості, допоки смерть не розлучить їх [23]. У разі смерті одного з подружжя або у разі визнання церквою шлюбу недійсним православна релігія допускає другий і третій шлюб через людську неміч, хоча не вважає це нормою навіть для вдів і вдівців; але категорично забороняє четвертий шлюб за будь-яких обставин [16, 24].

Православна церква негативно ставиться до розлучень, адже що “Бог з'єднав, людина хай не розлучає” (Мф. 19:6). Основними засадами шлюбу, на думку православної церкви, є вірність і впевненість подружжя один в одному, адже в любові не може бути жодного обману. Єдиною причиною для розлучення УПЦ КП називає гріх перелюбу (зрада одного з подружжя) [17, 16, 24]. РПЦ має доволі великий перелік випадків можливого так званого “церковного розлучення” (хоча у католицькій церкві немає такого поняття, а використовується терміносполучення “визнання шлюбу недійсним”): 1) відвернення подружжя або одного з них від православ'я; 2) неспроможність до шлюбного співжиття, яка настала до укладення шлюбу або стала наслідком умисного самокалічення; 3) захворювання сифілісом або СНІДом; 4) один з подружжя довгий період часу є безвісно відсутній; 5) засудження до покарання з позбавленням усіх прав власності; 6) посягання на життя або здоров'я одного з подружжя або дітей; 7) невиліковна важка душевна хвороба; 8) зловмисне залишення (покинення) одним з подружжя іншого; 9) поставлений медичний діагноз: хронічний алкоголізм чи наркоманія; 10) здійснення дружиною абортів при незгоді чоловіка. Після законного церковного розлучення православна церква дає згоду на другий шлюб тому з подружжя, хто не винен у розірванні шлюбу [17]. На відміну від церкви, юриспруденція не має обмежень щодо розлучень і СКПЛ гарантує розведеній особі право на вступ у другий чи інші подальші шлюби [7, с. 707].

Боговстановлене призначення жінки у шлюбі – бути дружиною і матір'ю, і це не повинно применшуватися у змаганні жінки за рівноправність з чоловіком [24].

Сучасне суспільство переживає різні проблеми, частина з яких, на думку православної церкви, пов'язані з послабленням сімейних відносин (недостатність батьківської уваги, втрата почуття відповідальності за рідних і близьких, духовна спустошеність, втрата сенсу життя і моральна нестійкість). Наслідком цього, на думку церкви, є руйнування сім'ї, відсутність належної поваги дітей до своїх батьків, ріст соціального сирітства, наявність самотніх старих людей, мільйонів сиріт, безпритульних людей і дітей, відсутність у суспільстві довіри до ближніх, сексуальна революція (статева розпушта, одностатеві шлюби), пияцтво, наркоманія тощо [17, 24].

Православна церква негативно ставиться, по-перше, до дошлюбних статевоїх відносин, до різноманітних збочень, до так званої “статевої освіти”, яка це пропагує [24]. Зокрема, Антіохійська православна церква застерігає людей від так званих “ігор” в сім'ю: сім'я “живемо разом”, “пробна сім'я” (“якщо не сподобається, розійдемося”), “спільна сім'я” (обмін між подружжями, наприклад, жінками), “відкрита сім'я” (там, де партнери переслідують свої власні егоїстичні інтереси). Церковнослужителі закликають людей до офіційних (зареєстрованих) правових відносин, оскільки документ про шлюб зобов'язує осіб піклуватися один про одного, регулює відносини подружжя між собою та між батьками і дітьми, захищає власність тощо [23].

По-друге, православна церква не вважає нормальною ситуацію, коли двоє людей фактично проживають, але юридично не реєструють своїх відносин, тобто негативно ставиться до т. зв. “цивільних шлюбів”, оскільки шлюб, з позиції церкви, це не тільки співжиття двох людей чи сукупність між ними майнових відносин, але також і готовність присвятити себе один одному, нести відповідальність за другого з подружжя [4, 8].

По-третє, неприйнятним для православної церкви є укладення шлюбного договору, оскільки він позбавляє шлюб цінності, перетворюючи союз любові в угоду, яка зумовлює майнові відносини та полегшує прийняття рішення про розірвання подружжям шлюбу [3].

По-четверте, православна церква виступає проти гомосексуалізму, як гріховного пошкодження людської природи, і не погоджується з тим, що це є одна з сексуальних орієнтацій [17; 24]. Наприклад, Болгарська православна церква виступила проти гей-параду в Софії, вважаючи це безстидством і ганебною демонстрацією тяжкого смертного гріха зі згубними наслідками для суспільства, і, особливо, для молоді [4, 8].

По-п'яте, категоричному засудженню з боку православної церкви піддаються й одностатеві шлюби, адже шлюб є можливий тільки між чоловіком і жінкою [1]. У цьому контексті церква протестує проти рекомендацій деяких держав уникати слова “мама” і “тато” в офіційній документації, а частіше вживати слова “народжувач 1” і “народжувач 2” (зокрема, у 2010 р. Рада Європи прийняла таку рекомендацію; у 2007 р. Шотландська національна служба охорони здоров'я прийняла стосовно цього директиву для медперсоналу; з лютого 2011 р. Державний департамент США виключив слова “мама” і “тато” під час оформлення заяв на паспорт та в іншій офіційній документації) [2, 22, 21]. З позиції церкви, недопустимо ставитися до інституту шлюбу зарозуміло або негативно.

По-шосте, православ'я категорично засуджує: 1) існування порнографії та пропаганду статевої розпусти, які особливо негативно впливають на свідомість дітей та підлітків, оскільки людина на цьому хибному шляху керується скоріше інстинктами й не враховує споконвічні духовні та моральні цінності; 2) існування проституції та так звану “вільну любов”, бо усі цінності, які притаманні шлюбним відносинам (жертвність, взаємовідповідальність тощо), втрачають свій сенс [17].

До пріоритетних напрямків церковно-державної співпраці у сфері шлюбно-сімейних відносин РПЦ зараховує: моральне виховання особистості; збереження сім'ї як здорового осередку суспільства; захист материнства і дитинства; допомогу дітям-сиротам, особам похилого віку та бездомним людям; боротьбу з пияцтвом, наркоманією, безпритульністю, культом насильства й розпусти та іншими негативними соціальними явищами. Підтримка сім'ї в її традиційному розумінні, батьківства, материнства і дитинства є серед основних напрямків правозахисної діяльності РПЦ [18].

Православна церква рекомендує державі посилити соціальний захист та опіку дітей, посилити підтримку багатодітним сім'ям [10].

**Висновки.** Підсумовуючи розгляд права на шлюб і сім'ю з позиції православної релігії у світлі міжнародних стандартів, можна сказати, що це право людини, з позиції держави, є одним з основних немайнових прав, яке, на думку православної церкви, є священним правом чоловіка та жінки на створення сім'ї, основним даром якої є дітонародження й розмноження людського роду. Шлюб, з позиції держави, є основною формою організації сім'ї. Водночас держава допускає і регулює інші форми шлюбу, зокрема, фактичний шлюб (конкубінат). Православна церква шлюб розглядає як одне з основних таїнств, яке освячується Богом у церкві, тому вона вкрай негативно ставиться до дошлюбних відносин, до т. зв. “ігор” в сім'ю (“живемо разом”, “пробна сім'я”, “спільна сім'я”) та “цивільного шлюбу” (коли двоє людей фактично проживають, але юридично не реєструють своїх відносин).

Православна церква виступає за надання законної сили т. зв. церковному шлюбу, що дає змогу не реєструвати їх у державних органах. Щоправда, на законодавчому рівні серед країн, в яких більшість населення сповідує православ'я, церковний шлюб визнається лише у Грузії та Греції.

І православна церква, і держава встановлюють певні умови для укладення шлюбу, щоправда деякі з них збігаються (наприклад, відсутність кровного споріднення), а інші – ні (спільність віри подружжя).

Українське законодавство визначає дві форми припинення шлюбу – смерть одного з подружжя та розірвання шлюбу незалежно від будь-яких умов, а також шлюб може бути визнаний недійсним. Православні церкви (крім Російської Православної Церкви) та католицька церква, як правило, не вважають поняття “церковне розлучення”, а скоріше дотримуються поняття визнання шлюбу недійсним, причому за наявності певних умов (наприклад, відвернення одного з подружжя від православ'я, невиліковна важка душевна хвороба тощо). Крім того, держава, на відміну від православної церкви, не обмежує людину у можливості вступу у другий (третій чи наступні) шлюби.

Категоричне засудження з боку православної церкви отримали: 1) шлюбний договір (оскільки подружжя повинно дарувати себе один одному, а не перетворювати свої відносини в угоду); 2) порнографія та пропаганда статевої розпусти; 3) явища гомосексуалізму та транссексуалізму, вважаючи, що такого укладення шлюбу між такими особами не повинно здійснюватися.

1. Албанская Православная Церковь выступает против легализации однополых браков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 2. Боднар І. Рада Європи скасує слова ... “мама” і “тато” / І. Боднар // Експрес – 10–16.09.2010 – № 98 (5367). 3. Болгарская Православная Церковь выступает против легализации “гражданских браков”. 25.06.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 4. Болгарская церковь протестует против содомского зборища. 26.06.2009 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 5. Будівська Г. Право на батьківство в рішеннях Європейського Суду з прав людини / Г. Будівська. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uris-c.com.ua/2010/06/29/>. 6. Варфоломей, патриарх. Приобщение к таинству: православие в третьем тысячелетии / Всесвятейший Вселенский Патриарх Варфоломей. – М.: Эксмо, 2008. – 368 с. 7. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвиа. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2004. – 1072 с. 8. Декан богословского факультета призвал мэра Софии не допустить гей-парада. 27.06.2009 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>. 10. Звернення Християнських Церков України до держави та українського народу від 01.06.2004 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://risu.org.ua>. 11. Конвенція ООН “Про права дитини” від 1989 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>. 12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р., Рада Європи. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>. 13. Конституционное соглашение между Грузинским государством и Грузинской Апостольской Автокефальной Православной Церковью, 14.10.2002 г. // Поместные Православные Церкви. – СПб.–М.: Изд-во Стретенского Монастыря, 2004. – 544 с. 14. Лісек А. Причини проти контрацепції і стерилізації. 02.09.2009 р. / А. Лісек. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oranta.org>. 15. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16.12.1966 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>. 16. Окружное послание Священного Синода Американской Православной Церкви о браке от 29.01.2003 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 17. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, Москва, 13–16 августа 2000 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mospat.ru>. 18. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mospat.ru>. 19. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. – 2-ге вид., перероб і доп. / З. В. Ромовська. – К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2006. – 568 с. 20. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>. 21. У США слова “мама” і “тато” змінять на “батько 1” і “батько 2”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rokrov.lviv.ua>. 22. У Шотландії заборонили слова “мама” і “тато”, щоб не образити гомосексуалів. 30.03.2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.ua>. 23. Христиане – это люди, которые сияют светом Христовым. Архиепископ Павел (Салиба) Австралийской и Новозеландской епархии Антиохийского Патриархата. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>. 24. Церква і світ на початку третього тисячоліття. Декларація Ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового 2002/2003 р. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.risu.org.ua>. 25. Элладская Православная Церковь намерена создать институт брака и семьи и разработать программы подготовки будущих супругов. 15.01.2006 г., Салоники. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru>.